

Pénzváltó Nikolett¹

Muszlim patrónusok? Az Egyesült Arab Emírségek, Irán, Szaúd-Arábia és Törökország befolyása a Nyugat-Balkánon²

A tanulmány az Egyesült Arab Emírségek, Irán, Szaúd-Arábia és Törökország jelenlétét, befolyását vizsgálja a Nyugat-Balkánon. Egy nyugati nézőpontot vesz fel, és elsősorban arra a kérdésre keresi a választ, hogy a vizsgált államok érdekei és tevékenysége a Nyugat-Balkánon mennyiben ütközik, mennyire ellentétes az európai és amerikai érdekekkel. Rámutat, hogy a négy államnak nem célja az EU befolyásának alácsúsztatása vagy a térség destabilizálása. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ne lennének olyan kihívások és folyamatok, amelyekre fokozott figyelmet célszerű fordítani a jövőben.

Kulcsszavak: Nyugat-Balkán, külső befolyás, Egyesült Arab Emírségek, Irán, Szaúd-Arábia, Törökország

Muslim Patrons? The Influence of the United Arab Emirates, Iran, Saudi Arabia and Turkey in the Western Balkans

The study examines the presence and influence of the United Arab Emirates, Iran, Saudi Arabia and Turkey in the Western Balkans. It applies a Western perspective and primarily aims to answer the question that in what sense and to what extent the interests and activities of these states conflict with and oppose to the European and American ones. It highlights that the four states do not intend to undermine the EU's influence or to destabilise the region. This does not mean, however, that there are no challenges and processes that will require increased attention.

Keywords: Western Balkans, malign influence, Turkey, Saudi Arabia, Iran, United Arab Emirates

Bevezetés

A Nyugat-Balkánt érő külső, a Nyugat szempontjából káros befolyásolási törekvéseket illetően Oroszország és Kína mellett gyakran felmerül négy muszlim többségű állam, az Egyesült Arab Emírségek, Irán, Szaúd-Arábia és Törökország neve. A tanulmányban

¹ Pénzváltó Nikolett a Migrációkutató Intézet kutatási vezetője, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Eötvös József Kutatóközpont Stratégiai Védelmi Kutató Intézet projekt munkatársa. E-mail: penzvalto.nikolett@uni-nke.hu

² A tanulmány a TKP2021-NVA-16 azonosítószámú NKE HHK pályázat „Alkalmazott katonai műszaki, had- és társadalomtudományi kutatások a nemzetvédelem, nemzetbiztonság területén a Hadtudományi és Honvédtisztképző Karon” támogatásával készült.

ennek a négy országnak a szerepét vizsgáljuk a hat nyugat-balkáni államban: Bosznia-Hercegovinában, Szerbiában, Montenegróban, Koszovóban, Albániában és Észak-Macedóniában.

Az Egyesült Arab Emírségek, Irán, Szaúd-Arábia és Törökország eltérő eszközökkel és mértékben vannak jelen az egyes nyugat-balkáni országokban. A tanulmányban mi is súlyozni fogunk, vagyis nem térünk ki mindenre, hanem a legfontosabb témákat helyezzük a középpontba. Egy nyugati nézőpontot veszünk fel, és elsősorban arra a kérdésre keressük a választ, hogy a vizsgált államok érdekei és tevékenysége a Nyugat-Balkánon mennyiben ütközik, mennyire ellentétes az európai és amerikai érdekekkel. Szemben állóként kell-e tekintenünk azokra, ami ellen fel kell lépni, vagy beszélhetünk esetleg komplementaritásról? Mennyire ássák alá a Nyugat-Balkán ellenálló képességét (*resilience*) ezek a hatalmak és esetleges küzdelmeik? Választ kapunk arra a kérdésre is, hogy vajon a muszlim többségű nyugat-balkáni államokban erősebb-e a négy „muszlim patrónus” befolyása?

1. táblázat: Muszlim³ lakosság a Nyugat-Balkán országaiban

	Létszám (fő)	Lakosságon belüli arány (%)
Koszovó	1 660 000	96
Albánia	1 640 000	59
Bosznia-Hercegovina	1 770 000	50
Észak-Macedónia	700 000	33
Montenegró	120 000	19
Szerbia	220 000	3

Forrás: Egersi Zoltán: *Törökország és a Nyugat-Balkán kapcsolatának dinamikája az AKP alatt.*

Pro Minoritate, 2020. tavasz. 20–37.

Egyesült Arab Emírségek

Az Egyesült Arab Emírségek (EAE) figyelme a 2010-es években fordult a Nyugat-Balkán felé. Abu Dhabi 2010-ben nyitotta meg az első nagykövetségét a térségben, Podgoricában (Montenegróban). Azóta meghatározó befektetővé vált a régióban. Az EAE nyugat-balkáni jelenlétét pragmatikusként lehet leírni, abból lényegében hiányoznak a vallási, ideológiai megfontolások. Bár térségbeli szerepe és jelenléte egyre erősebb, nem kíván a Nyugat vetélytársaként vagy alternatívjaként megjelenni.

Ha a kereskedelmi forgalmat nézzük, az EAE nem tekinthető különösebben erős szereplőnek. A térségbeli legnagyobb kereskedelmi partnerével, Szerbiával 2019-ben 105,7 millió euró, 2020-ban 77,2 millió euró, 2021-ben 47,9 millió euró volt a forgalma.⁴ A befektetések területén azonban már más a helyzet.

³ A nyugat-balkáni muszlimok döntő többsége az iszlám szunnita ágát követi. A különböző irányzatok közötti megoszlásról azonban nincsenek pontos adataink, a legtöbb esetben még becsléseink sem. Egyedül Albánia esetében rendelkezünk népszámlálási adatokkal, amely szerint 2011-ben 58 ezren vallották magukat a bektasi (szúfi) irányzat követőjének az országban.

⁴ Eurostat.

Az EAE befektetései négy stratégiai szektorban összpontosulnak. Ezek a védelem, mezőgazdaság, építőipar, valamint közlekedés. Az EAE hosszú távú stratégiát követ. A cél, hogy garantálják az ország jólétét, miután a kőolajból származó bevételek – a nem túl távoli jövőben – várhatóan erőteljesen megcsappannak. Azzal is számolnak, hogy a nyugat-balkáni államok egyszer az EU tagjává válnak, ami egy jóval nagyobb piacra nyit majd lehetőségeket. Az EAE számára a nyugat-balkáni befektetések emellett a hasonló politikai kultúra és döntéshozatali mechanizmus miatt is vonzóak: közvetlenül a döntéshozókkal lehet tárgyalni, és egyszerűbben elintézhető minden, mint a nagyobb és demokratikusabb országokban.⁵

Ha az egyes államokat nézzük, Szerbia egyértelműen az EAE legszorosabb partnere. Ez is alátámasztja, hogy az EAE megközelítése pragmatikus, hiszen nem a legnagyobb vagy legnagyobb arányú muszlim lakossággal rendelkező államokra, hanem a legerősebb nyugat-balkáni államra koncentrál. A kétoldalú kapcsolatban 2013-ban következett be fordulat, azóta számos magas szintű látogatásra és megállapodás aláírására került sor. 2010 és 2019 között az EAE volt a Szerbiába irányuló közvetlen külföldi tőkeberuházás negyedik legnagyobb forrása (igaz, „mindössze” az összes befektetés 3,1%-ával) az EU, Oroszország és Kína után.⁶ A jó kapcsolatot annak ellenére sikerült kialakítani, hogy az EAE viszonya Koszovóval szorosnak tekinthető. Abu Dhabi 1999-ben 1 200 katonával csatlakozott a NATO parancsnoksága alatt működő KFOR békefenntartó művelethez, 2008-ban pedig az első arab államként ismerte el Koszovót.⁷

2013-ban Szerbia legnagyobb védelmi vállalata, a Yugoimport SDPR 267,8 millió dollár értékű megállapodást írt alá az Emirates Advanced Research and Technology Holdinggal (EARTH) nagy hatótávolságú ALAS (Advanced Light Attack System, Fejlett Könnyű Támadó Rendszer) páncéltörő rakétarendszer fejlesztésére. 2014 áprilisában védelmi együttműködési megállapodást írtak alá információ- és technológiacseréről a védelmi iparban. Az egyezés részét képezte egy kiképzési megállapodás is, amelynek keretében az EAE erői a szerbiai katonai akadémián tanulhatnak.⁸

Ami a mezőgazdasági szektort illeti, az EAE befektetéseit elsősorban az élelmezés-biztonság szempontja motiválja. Az ország élelmiszer-szükségletének 90%-át importálja. 2013-ban az EAE Fejlesztési Alapja 400 millió dolláros kölcsönt nyújtott a szerb kormánynak a mezőgazdaság fejlesztésére. Ezt egy újabb 400 millió dolláros beruházás követte, amelyben az Abu-Dzabi központú Al Dahra Agriculture Company nyolc szerbiai állami tulajdonú mezőgazdasági vállalatot vásárolt fel. 2018-ban a cég újabb 172 millió dollárért vette át egy helyi vállalat mezőgazdasági eszközeit.⁹

⁵ Bartlett, Will – Prelec, Tena (2020): UAE. Sultanism Meets Illiberal Democracy. In Bieber, Florian– Tzifakis, Nikolaos (szerk.): *The Western Balkans in the World. Linkages and Relations with Non-Western Countries*. Routledge.

⁶ Subotić, Strahinja – Janjić, Miloš – Omeragić, Anesa: *Foreign Economic Involvement in Serbia*. [online], 2020. 03. 31. Forrás: cep.org.rs [2022. 04. 10.].

⁷ NATO: *Warm-hearted United Arab Emirates*. [online], 2000. Forrás: nato.int [2022. 04. 10.].

⁸ Bartlett, Will et al.: *The United Arab Emirates as an Emerging Actor in the Western Balkans: the Case of Strategic Investment in Serbia*. [online], 2017. Forrás: lse.ac.uk [2022. 04. 10.].

⁹ Vuksanović, Vuk: *Serbia's Best Friend in the Arab World: The UAE*. [online], 2021. 07. 09. Forrás: mei.edu [2022. 04. 10.].

Az építőiparban az EAE legnagyobb nyugat-balkáni projektje a Belgrade Waterfront.¹⁰ Az EAE-ben bejegyzett Eagle Hills vállalat 2015 áprilisában írt alá megállapodást a szerb kormánnyal egy új városközpont kialakítására a Száva partján. A Belgrade Waterfront egy 1,8 millió négyzetméteres területen megvalósuló, 3 milliárd euró értékű városfejlesztési projekt. Az építkezés a tervek szerint harminc évig tart majd. A projekt keretében megépült egy 300 ezer négyzetméteres bevásárlóközpont, a Galerija Belgrade. A Balkán legnagyobb bevásárlóközpontja 2020. október végén nyitott meg. Épül továbbá egy 168 méter magas (42 emeletes) felhőkarcoló (a Kula Beograd), amelyet Belgrád új jelképének szánnak, és 2022-ben tervezik befejezni. A projekt része emellett egy luxus épületkomplexum-projekt is, amelynek keretében 7 ezer lakóépületet húznak fel. Az első elkészült lakótömböt 2018 nyarán adták át, eddig pedig összesen már több mint 4 ezer lakást adtak el. Az Eagle Hills 68%-ban a Belgrade Waterfront projekt (így a profit) tulajdonosa, a maradék 32% a szerb kormányé. A megállapodás szerint az egyesült arab emírségeki vállalat 160 millió dollárt fektet be, valamint további 300 millió dolláros hitelt nyújt Szerbiának. A Száva partján fekvő területet a szerb kormány 99 évre ingyenesen bocsátotta a projekt rendelkezésére egy különleges jogszabály elfogadásával, valamint a városrendezési tervet is megváltoztatták annak kedvéért.¹¹

A Belgrade Waterfront projektet számos ellentmondás kíséri. A helyiek nehezményezik, hogy a döntésre a bevonásuk, illetve bármiféle pályázat kiírása nélkül került sor, kifogásolják a projekt átláthatatlanságát, az érdekében hozott szabálmódosításokat, valamint hogy a közemberek kiszorulnak az új városközpontból, hiszen a luxusingatlanok árát kevesen tudják megfizetni. A leghírhedtebb atrocitás a projekt kapcsán 2016-ban történt. Április 24-én, a parlamenti választások éjszakáján mintegy harminc álarcos férfi jelent meg baseballütőkkel és munkagépekkel felszerelve Belgrád Savamala kerületében, ahol feltartóztatták az embereket, elvették a telefonjaikat és többeket megkötöztek, hajnalra pedig csak romok maradtak az ottani épületekből. A rendőrök a számos bejelentés ellenére nem szálltak ki a helyszínre. A szerb ombudsman vizsgálata rendőrségi dokumentumok és telefonbeszélgetések felvételei nyomán megerősítette a feltételezést, miszerint a rendőrség felsőbb utasításra cselekedett, amikor figyelmen kívül hagyta a lakossági bejelentéseket. A lerombolt épületek a Belgrade Waterfront kijelölt építési területén feküdtek. Az elkövetőket a mai napig nem azonosították, és senkit nem vontak felelősségre az esetért.¹²

Végül az EAE repülőterekbe, kikötőkbe is fektet a Nyugat-Balkánon. Az Etihad légitársaság megvásárolta a szerb légitársaság Air Serbia 49%-os tulajdonrészét, igaz, ezt 2020-ban a Covid-járvány miatt 18%-ra csökkentette. A Tivatban található luxusjacht-kikötőt, a Porto Montenegrot 2016-ban vette meg egy dubai cégcsoport. Az EAE pénzügyi támogatásával épült meg továbbá az albániai Kukësben a Sheikh Zayed nemzetközi repülőtér.¹³

¹⁰ *Belgrade Waterfront Project*. [online], 2022. Forrás: belgradewaterfront.com [2022. 04. 10.].

¹¹ Shepard, Wade: *A Look At Abu Dhabi's 'Bad Joke': The Belgrade Waterfront Project*. [online], 2016. 12. 08. Forrás: forbes.com [2022. 04. 10.].

¹² Dragojlo, Sasa: *Serbian Police Accused over Masked Nocturnal Demolitions*. [online], 2016. 05. 10. Forrás: balkaninsight.com [2022. 04. 11.].

¹³ Bartlett et al. 2017.

Irán

Az Iráni Iszlám Köztársaság aktív szerepet játszott a délszláv háborúban. Több ezer tonnányi fegyverszállítmánnyal, pénzzel, több száz kiképzővel támogatta a bosnyák erőket.¹⁴ Bár az 1995-ös daytoni megállapodást követően az iráni erőknek távozniuk kellett az országból, Teherán kiterjedt hírszerzési jelenlétét továbbra is fenntartotta. Irán különösen szoros kapcsolatot ápolt Alija Izetbegović boszniai elnökkel, akinek jelentős összegekkel támogatták az 1996-os választási kampányát. 1997-re becslések szerint Iránnak körülbelül kétszáz ügynöke volt különböző boszniai intézményekben.¹⁵ Egyes állítások szerint Bosznia-Hercegovina Irán európai hírszerző bázisa, innen kiindulva végzik titkos műveleteiket Európában.¹⁶ Boszniában található Irán legnagyobb európai nagykövetsége. Emellett számos vallási, kulturális és médiaközpontot alapítottak, mint például a szarajevói Iráni Kulturális Központ, az Ibn Szína Kutatóintézet és az Al-Musztafa Egyetemhez köthető Persian-Bosnian College.¹⁷

Ez a „puha” stratégiai jelenlét¹⁸ figyelhető meg kisebb léptékben máshol is, például Albániában vagy Szerbiában. Kiemelendő továbbá a helyi nyelvű médiasugárzás. Az iráni állami műsorszolgáltatóhoz köthető Sahar TV bosnyák nyelven is sugároz.

Európai és biztonságpolitikai szemszögből nézve a Nyugat-Balkánon nem az jelenti az elsődleges kihívást, hogy Irán a libanonihoz, jemenihez vagy irakihoz hasonló milíciákat hozna létre. Teherán maga is felismerte, hogy az iszlám forradalom exportja a térségbe ilyen formában nem opció, többek között a síita irányzat követőinek alacsony száma, a földrajzi közelség és a sok „vetélytárs” miatt sem. A probléma inkább az, hogy a balkáni térségben kiterjedten jelen lévő iráni sejteket aktiválni lehet egy közel-keleti válság, illetve Irán elleni amerikai vagy izraeli lépések esetén, egyfajta ellencsapásként.¹⁹

Külön ki kell emelnünk egy albán szálát. Tirana az amerikai kormány kérésére 2013-ban döntött arról, hogy befogadja a Nép Mudzsádjei (Mojahedin-e-Khalq, MEK) iráni ellenzéki szervezet tagjait. Mára 2-3 ezren lehetnek jelen Albániában. A csoportot Teherán terrorszervezetnek tekinti. A MEK az utóbbi években látványos amerikai támogatásban részesült. (A politikai szelek változását jelzi, hogy az Egyesült Államok is csak 2012-ben, az EU pedig 2009-ben vette le a MEK-et a terrorszervezetek listájáról.) Washingtonban egyesek a jelenlegi iráni rezsim alternatívájaként tekintenek rájuk (noha ennek nincs nagy realitása, tekintve, hogy a szervezetnek Iránon belül szinte semmilyen társadalmi támogatottsága nincs). 2017-ben például amerikai szenátorok egy csoportja meglátogatta a MEK vezetését Albániában. John Bolton (Donald Trump elnök nemzetbiztonsági tanácsadója) és Rudy Giuliani (Trump egykori személyes ügyvédje) gyakori

¹⁴ Bechev, Dimitar – Öztürk, Ahmet Erdi: *Competing over Islam: Turkey, Saudi Arabia, and Iran in the Balkans*. [online], 2022. 01. 11. Forrás: mei.edu [2022. 04. 10.].

¹⁵ Bardos, Gordon N. (2013): Iran In The Balkans: A History and a Forecast. *World Affairs*, 175(5), 59–66.

¹⁶ Schindler, John: *A Look Inside Iran's Spy Network In Bosnia*. [online], 2014. 10. 24. Forrás: businessinsider.com [2022. 04. 10.].

¹⁷ Schindler 2014.

¹⁸ Khatib, Muhammed: *Iran's Influence in Bosnia, a Dagger in the Flank of Europe*. [online], 2019. 08. 02. Forrás: menastudies.org [2022. 04. 10.].

¹⁹ Bardos 2013.

résztevője volt MEK-rendezvényeknek.²⁰ Az albán hatóságok több alkalommal is őrizetbe vettek az országban iráni állampolgárokat azzal a váddal, hogy terrortámadást terveztek végrehajtani a MEK ellen. Emellett folyamatos harc zajlik az albán információs térben is. Irán különböző (dez)információs tevékenységeken keresztül igyekszik meggyőzni az albán lakosságot a MEK terrorszervezet voltáról. Az iráni NGO Habilian Association például 2017-ben albán nyelvű honlapot indított, ahol híreket, dokumentumokat közöl a MEK által elkövetett állítólagos bűncselekményekről. Ez azonban nem az első albán nyelven is működő iráni médium. 2016 óta a *Pars Today* hírportál 25 nyelven tudósít, amelyek egyike az albán.²¹

Ami a Nyugat-Balkán legnagyobb államát illeti, Szerbiával a közelmúltban egy időre tapogatózó közeledés indult meg, 2018 októberében azonban Belgrád európai uniós nyomásra visszaállította a vízumkényszert az iráni állampolgárok számára. A vízummentességet alig több mint egy évvel korábban vezették be, egyidejűleg közvetlen repülőjáratok indításával.²² Ki kell emelnünk továbbá, hogy a tanulmányban vizsgált államok közül Irán az egyetlen, amely nem ismeri el Koszovót független államként.

Szaúd-Arábia

Szaúd-Arábia befolyása nem tekinthető jelentősnek a Nyugat-Balkánon. Pozíciói Bosznia-Hercegovinában a legerősebbek, a többi államban marginálisak. A délszláv háborút követően Rijád támogatta elsősorban a muszlim többségű területek újjáépítését. A nyugat-balkáni országok felismerték, hogy a nyugati államok várhatóan nem fognak drasztikus összegeket például a lerombolt mecsetek újjáépítésébe fektetni, Szaúd-Arábia azonban több mint szívesen áldozott erre pénzt. A szaúdi anyagi támogatásra márpedig szükség volt: a szerb és horvát erők a háborúban nem kevesebb mint 614 mecsetet pusztítottak el. Szaúd-Arábia finanszírozta például a Fahd király-mecset építését, amely sokáig a legnagyobb ilyen épület volt a Balkánon. A mecsetek mellett más iszlám szent helyek, műemlékek, medreszék helyreállítását is finanszírozták, amelyek szintén nagy számban megrongálódtak a harcokban. Összességében azt lehet mondani, hogy a bosnyák kormány „hasznos ATM-eknek” látta a szaúdiakat ebben az időszakban.²³

A szaúdi pénzekkel párhuzamosan megjelentek a szaúdi hittérítők is. A helyi társadalmak egészére gyakorolt befolyásukat azonban nem szabad túlbecsülni. Az iszlám egy meglehetősen konzervatív értelmezését valló vahhábizmus ugyanis idegen a helyi iszlámtól. Ez az egyik fő oka annak, hogy a vallási irányzatnak a szaúdi törekvések ellenére a mai napig alig néhány ezer követője van Bosznia-Hercegovinában.²⁴ Ez nem jelenti sem azt, hogy Szaúd-Arábia nem igyekezne ma is saját iszlámértelmezését, nyelvét és kultúráját

²⁰ Spahiu, Ebi (2018): MEK in Albania – Potential Implications and Security Concerns for Albania. *Terrorism Monitor*, 16(19).

²¹ Mejdini, Fatjona: *Iran Launches Albanian Media to Target Dissident Exiles*. [online], 2017. 03. 13. Forrás: balkaninsight.com [2022. 04. 10.]

²² Chrzová, Barbora et al. (szerk.): *Western Balkans at the Crossroads: Assessing Influences of Non-Western External Actors*. [online], 2019. 05. Forrás: cepa.org [2022. 04. 10.]

²³ *Islam in Bosnia After Communism: The Saudi Connection*. [online], 2021. Forrás: berkleycenter.edu [2022. 04. 10.]

²⁴ Lebl, Leslie S.: *Islamism And Security In Bosnia-Herzegovina*. [online], 2014. Forrás: ethz.ch [2022. 04. 10.]

terjeszteni, a török és iráni interpretációkkal versengve, dominanciára törve; sem pedig azt, hogy ne kellene fokozott figyelmet fordítani a szaúdi illetőségű szponzorokra, az elszigetelt kis vallási közösségekre, és ne kellene folyamatosan odafigyelni a pénzmozgásokra és a radikális tanokat hirdető imámokra, és szükség esetén fellépni ellenük. A vahhábizmus tanainak követése azonban önmagában még nem jelent radikalizációt, és nem is teszi feltétlenül fogékonyabbá a bosnyákokat a radikalizációra. A radikalizáció az esetek döntő részében nem vezethető vissza egyetlen okra, és elsősorban társadalmi-gazdasági, semmint vallási kérdés. Meg kell említenünk még a mekkai zarándoklatot (*haddzs*), amely jelentősen hozzájárul Szaúd-Arábia vallási „puha hatalmához”.

Bosznia-Hercegovina rendkívül népszerű úti cél a szaúdi turisták körében. 2018-ban majdnem 31 ezren érkeztek az országba.²⁵ Számos földet is felvásároltak. A jelentkező igényt kielégítendő teljes kiszolgáló szektor épült a szaúdi turistákra, nem véletlenül láthatunk például tengernyi arab feliratot a boszniai utcákon.

Szaúd-Arábia legjelentősebb kereskedelmi partnere a nyugat-balkáni államok közül Szerbia, amellyel a kereskedelmi forgalma 2020-ban 59,9 millió euró, 2021-ben 79,9 millió euró volt. (A Bosznia-Hercegovinával fennálló szoros kapcsolatok ellenére a kétoldalú kereskedelem értéke mindössze 15 millió euró volt 2021-ben.) A Nyugat-Balkánon tevékenykedő szaúdi befektetők közül kiemelkedik az Al-Shiddi Csoport. Legjelentősebb befektetésük a Szarajevó Városközpont (Sarajevo City Centre, SCC) megépítése volt Szarajevóban. A bevásárlóközpont és üzleti komplexum 150 millió eurónyi beruházásból jött létre.²⁶ Bosznia-Hercegovina legnagyobb bevásárlóközpontja 2014-ben nyitott meg 50 ezer négyzetméteren. A beruházás támogatói kiemelik, hogy az SCC-t bosnyák vállalatok és munkások építették bosnyák építőanyagból, ezért a projekt kiemelten jót tett az ország gazdaságának. Az SCC ugyanakkor annak is a szimbóluma, hogyan tud a pénzügyi befolyás átgyűrűzni és nyomot hagyni más területeken. A beruházó ugyanis előírta például azt, hogy a bevásárlóközpont területén tilos alkoholt árusítani. Nem minden szaúdi befektetési projekt tekinthető ugyanakkor sikertörténetnek. A 2014-ben bejelentett Poljine Hills projekt, amelynek keretében 2016 közepéig 217 luxusvillát terveztek megépíteni, megakadt, és 2017-ig mindössze egyetlen ingatlan készült el.²⁷ A 2017-ben megalapított légitársaság, az elsősorban az öbölbeli úti célok kiszolgálására létrehozott FlyBosnia szintén bukdácsol.

Végül ki kell emelnünk még egy témát, kissé talán meglepő módon a fegyverkereskedelem kérdését. A BIRN (*Balkan Investigative Reporting Network*) és az OCCRP (*Organized Crime and Corruption Reporting Project*) vizsgálata felfedte, hogy 2012 és 2016 között Szaúd-Arábia legalább 829 millió euró értékben importált fegyvereket Kelet-Közép-Európából. Ebből ami a Nyugat-Balkánt illeti, Szerbiából 194 millió, Bosznia-Hercegovinából pedig 81 millió euró értékben érkeztek fegyverek nagyobb részt Szaúd-Arábiába, kisebb részben Jordániába, az Egyesült Arab Emírségekbe és Törökországba, amelyek végül aztán a szíriai, illetve a jemeni hadszíntérre kerültek. Nem alapvetően

²⁵ Boszniai-Hercegovina Statisztikai Hivatala: *Tourism Statistics*. [online], 2019. Forrás: bhas.gov.ba [2022. 04. 10.].

²⁶ *Sarajevo City Centre Was Opened In Sarajevo. Foreign Investment Promotion Agency of Bosnia and Herzegovina*. [online], 2014. 03. 20. Forrás: fipa.gov.ba [2022. 04. 10.].

²⁷ Garaca, Maja: *Saudi Investor Abandons Luxury Residential Project in Bosnia – Report*. [online], 2017. 03. 24. Forrás: seenews.com [2022. 04. 10.].

kétoldalú fegyverkereskedelemre kell tehát itt gondolni: a szaúdiak felvásárolták a rendelkezésre álló régi, jugoszláv fegyvereket, amelyeket a Szíriában és Jemenben harcoló proxyerőknek igyekeztek eljuttatni.²⁸ A Nyugat-Balkán a hasonló beszerzések szempontjából a kedvező ár mellett azért is praktikus, mert ott nincsenek az európai unióhoz hasonló szigorú re-export szabályok, amelyek tiltanák a fegyverek továbbadását nem állami szereplők számára.

Törökország

A négy állam közül Törökország a legjelentősebb befolyással rendelkező szereplő a térségben.²⁹ Ez jelentős részben földrajzi közelségének, valamint történelmének tudható be. A Nyugat-Balkán hosszú évszázadokig az Oszmán Birodalom fennhatósága alá tartozott. A legutolsó területek a térségben csak az 1912–1913-as balkáni háborúban szabadultak fel az oszmán uralom alól. Szerbia és Montenegró 1878-ban, Albánia 1912-ben nyerte el a függetlenségét. A több évszázados együttélés a mai napig összetett módon hat a Nyugat-Balkán és Törökország kapcsolatára. Nem csupán a török külpolitika aktuális befolyásteremtési törekvéseit érdemes tehát vizsgálnunk. Ankara – a közös múlt sokrétű továbbélésén keresztül – közvetetten bizonyos értelemben folyamatosan „jelen van” a Nyugat-Balkánon.

Rögtön az elején ki kell emelnünk, hogy Törökország a NATO tagjaként, valamint európai uniós tagjelöltként a Nyugat-rész, nyugat-balkáni befolyásának értékelése így alapvetően más megítélés alá esik, mint például az orosz, a kínai vagy az iráni befolyásé. Ankara sokkal inkább stabilizáló, semmint destabilizáló erőként lép fel, és aktívan támogatja a térség mihamarabbi euroatlanti integrációját. Nyugati szemszögből aggodalomra inkább az adhat okot, ha a török belpolitikai csatározás átgyűrűzik a Balkánra. A Törökországban 2013 óta egyre erősebben tapasztalható autoriter tendenciák miatt Nyugaton különösen sokan váltak gyanakvóvá a török befolyásgyakorlással szemben, ezért is indokolt a tanulmány keretében annak vizsgálata.³⁰

A török politikát a Balkán irányába három nagy tényező határozza meg: a földrajzi közelség, kereskedelmi megfontolások, valamint belpolitikai szempontok. Törökország területének európai része a Balkán-félszigeten fekszik (igaz, ez mindössze területének 3%-a). Az ország saját magára is balkáni államként (is) tekint.³¹ Ankara számára a délszláv háború emlékeztetőül szolgált arra, milyen negatív hozadékokkal (például kereskedelem visszaesése, menekültek) jár az instabilitás a szomszédos régióban. A török Balkánpolitika vizsgálatakor nem hangsúlyozhatjuk eléggé, hogy Törökország számára a Balkán az összekötő kapocs Európával, fizikai értelemben is. A Balkánon haladnak keresztül

²⁸ Angelovski, Ivan – Marzouk, Lawrence – Patrucic, Miranda: *Making a Killing: The 1.2 Billion Euro Arms Pipeline to Middle East*. [online], 2016. 07. 27. Forrás: balkaninsight.com [2022. 04. 10.].

²⁹ Törökország Balkán-politikáját hazánkban Egeresi Zoltán dolgozta fel az egyik legrészletesebben. A témával részletesen foglalkozik doktori értekezésében is: Egeresi, Zoltán (2018): *Neo-Ottomanist Hegemonic Order and its Implications on Ankara's Foreign Policy in the Balkans*. PhD thesis. Budapest: BCE.

³⁰ A török „fortélyos hatalomról” (smart power) az EU-ban lásd Pénzváltó Nikolett (2020): *Törökország információs befolyása az Európai Unió államaiban: a puha hatalomtól a fortélyos hatalomig?* *Nemzet és Biztonság*, 13(2), 66–79.

³¹ Török Külügyminisztérium: *Relations with the Balkan Region*. [online], 2022. Forrás: mfa.gov.tr [2022. 04. 11.].

oda- és visszafelé is a török vendégmunkások csak úgy, mint a török kamionok. Ankara éppen ezért ma is a stabilitás egyik elsődleges támogatója a térségben. Ezt mutatja többek között az is, hogy Törökország az elmúlt években az összes, a régió stabilitását támogató műveletben és misszióban részt vállalt (IFOR, SFOR, EUFOR Althea, Operation Alba, UNMIK, KFOR), és ebben keresendők a török közvetítési törekvések okai is (például bosnyák–szerb–török háromoldalú találkozók). Ankarának valódi, alapvető érdeke a térségben felmerült konfliktusok békés rendezése.

Törökország kereskedelmi forgalma a Nyugat-Balkánnal nagyságrendekkel nagyobb, mint az ebben a tanulmányban vizsgált másik három államé. Az ugyanakkor így is a nyugat-balkáni államok kereskedelmének mindössze mintegy 4,5%-át adja, szemben az Európai Unió közel 70%-os részesedésével.

2. táblázat: Törökország kereskedelme a Nyugat-Balkánnal (ezer millió euró)

	2018	2019	2020	2021
Albánia	369 008	445 062	423 660	601 297
Bosznia-Hercegovina	583 583	616 056	594 123	710 803
Észak-Macedónia	387 007	435 896	410 407	545 296
Koszovó	341 528	438 151	419 661	598 725
Montenegró	100 516	150 109	121 537	120 919
Szerbia	989 948	1 114 288	1 210 728	1 462 170

Forrás: Eurostat (Comext)

A befektetéseket (a beáramló közvetlen tőkeállományt) illetően a török részesedés a hat nyugat-balkáni államban 2,9% (az EU-é 60,4%). Koszovóban ugyanakkor ez az arány 11%, Albániában 7,4%, Macedóniában pedig 6% (Bosznia-Hercegovinában 2,7%, Montenegróban 1,1%, Szerbiában 0,5%).³² Törökország kifejezetten erős a nyugat-balkáni közlekedési infrastruktúra szektorában. Egyenként több száz millió euró összegű autópálya-tendereket nyertek el török cégek (Enka, Taşyapı) Albániában (2006), Koszovóban (2010), Szerbiában (2019), valamint a Pristinát Észak-Macedóniával (2014), illetve a Belgrádot Szarajevóval összekötő autópálya (2018) megépítésére. Hasonlóan sikeresek a repülőtér-üzemeltetési projektek területén. Török vállalatok (Limak, TAV) a pristinai, a szkopjei, az ohridi és a zágrábi repülőtér üzemeltetésében is szerepet vállalnak. A stratégiai szektorok közül emellett a bankszektort kell még megemlítenünk, ahol szintén jelentős a török jelenlét. Észak-Macedóniában a Halkbank a negyedik legnagyobb bank. A Ziraat Bank három nyugat-balkáni országban is jelen van. A Türk Ekonomi Bankası és a Türkiye İş Bankası Koszovóban rendelkezik fiókokkal.³³

A harmadik tényezőcsoport, a török belpolitikai motivációk mint mozgatórugó háttere összetett. A közvélekedéssel ellentétben alig vannak törökök a Nyugat-Balkánon.

³² Adarov, Amat – Hunya, Gábor: *Foreign Investments Hit by COVID-19 Pandemic. FDI in Central, East and Southeast Europe. FDI Report 2020*, Wiener Institut für Internationale Wirtschaftsvergleiche.

³³ Egeresi, Zoltán (2021): Turkey in the Western Balkans: Between Kin State Ambitions and Pragmatism. In Varga, Gergely – Molnár, Tamás Levente (szerk.): *Western Balkans Playbook: Competition for Influence of Foreign Actors*. Institute for Foreign Affairs and Trade.

A legnagyobb török közösség Észak-Macedóniában él, a 2021-es népszámlálás adatai szerint 70 ezer fő (a lakosság 3,86%-a), míg a második legtöbben, a 2011-es népszámlálás eredménye alapján 18 738-an Koszovóban vallották magukat török etnikumúnak (a lakosság 1,1%-a). Ami a török állampolgárokat (Törökország nyugat-balkáni diaszpóráját) illeti, számuk ennél is alacsonyabb. A török külügyminisztérium 2019-es adatai alapján Észak-Macedóniában 12 ezer, Bosznia Hercegovinában 10 700, Albániában 8 ezer, Koszovóban 3 500, Montenegróban 2 ezer, Szerbiában pedig 600 török állampolgár élt. Számuk együttesen sem éri el tehát a 40 ezret (míg Törökország lakossága meghaladja a 84 millió főt).³⁴

Ezzel szemben az elmúlt száz évben becslések szerint 1-2 millió balkáni (nem csak nyugat-balkáni) muszlim (a török mellett például tatárok, pomákok, míg a kilencvenes években bosnyákok, albánok) települt át a mai Törökország területére, akik többségükben ma is őrzik balkáni gyökereiket.³⁵ Maga Musztafa Kemál, a későbbi Atatürk is Thesszalonikiben (a mai Görögország területén) született. A bevándorló (*muhacir*) eredet a török társadalomban az identitás fontos része.³⁶ Ezeknek a balkáni gyökerű törökországi szavazóknak a megnyerését célozza tehát elsősorban a török Balkán-politika, nem pedig a Balkánon élő törökökét.

A balkáni török tevékenység emellett a vallásos és nacionalista érzelmű török szavazók megnyerésének is eszköze. A 2002 óta hatalmon lévő, iszlamista gyökerű török kormánypart, az Igazság és Fejlődés Pártja (AKP) igyekszik azt a képet erősíteni, hogy Törökország a muszlim közösségek védelmezője világszerte, míg az oszmán birodalmi múlt, a birodalmi nagyság felelevenítése szintén sok török választópolgár számára vonzó. Ebben a keretben kell értelmeznünk például a balkáni műemlék-felújításokat (a Török Együttműködési és Koordinációs Ügynökség, a TİKA a kilencvenes évek óta több mint 3500 – igaz, nem csak műemlék-felújítási – projektet valósított meg a Balkánon³⁷), vagy a hangzatos török politikai nyilatkozatokat is (például Ahmet Davutoğlu külügyminiszter 2009-es szarajevói beszéde, amelyben azt mondta, az oszmán időkhez hasonlóan újra a világpolitika központjává teszik a Balkánt,³⁸ vagy Recep Tayyip Erdoğan miniszterelnök elhíresült 2013-as koszovói beszéde, amelyben úgy fogalmazott, „Koszovó Törökország, Törökország Koszovó”³⁹). Mindezek elsősorban a hazai közönség megnyerését célozzák.

Törökország *soft power* (puha hatalmi) intézményrendszere rendkívül erős a Balkánon. A TİKA tevékenysége mellett minden ország rendelkezik Yunus Emre kulturális intézetekkel, a török Vallási Alap (TDV) mecseteket épít, és ezeken felül is rengeteg különféle török alapítvány és szervezet működik a régióban.⁴⁰ Mindez azonban nem jelenti feltétlenül azt, hogy Ankara a jelenlétét közvetlen politikai befolyássá tudná formálni. A nyugat-balkáni közösségek örömmel fogadják a török anyagi támogatást, a beavatkozási kísérleteket a belügyeikbe azonban már kevésbé. Erre jó példát szolgáltatnak a 2016-os események.

³⁴ Egeresi 2020.

³⁵ Egeresi 2013.

³⁶ Egeresi 2020.

³⁷ TİKA: *Balkanlar*. [online], 2018. Forrás: tika.gov.tr [2022. 04. 10.].

³⁸ Bekdil, Burak: *The Historic March of our Holy Nation...* [online], 2009. Forrás: hurriyetdailynews.com [2022. 04. 10.].

³⁹ *Başbakan Erdoğan. Türkiye Kosova'dır, Kosova Türkiye'dir*. [online], 2013. Forrás: youtube.com [2022. 04. 10.].

⁴⁰ Az intézményrendszeréről bővebben lásd Egeresi 2018.

A 2016. júliusi törökországi puccskísérletet követően Ankara belföldön és külföldön is tisztoztatásba kezdett. A puccskísérlet elkövetésével az 1999 óta az Egyesült Államokban élő Fethullah Gülen, és annak 2016 óta Fethullahista Terrorszervezet (FETÖ) néven emlegetett hálózatát vádolta meg. A török diplomácia széles körű kampányt indított a Gülen-hálózat ellen, a szervezethez (állítólagosan) kötődő emberek kiadását, alapítványok, iskolák, médiumok bezárását követelték a világ államaitól. Minden, külföldön irodával rendelkező török állami szervezetnek részt kellett vállalnia a feladatban, például megfigyelések folytatásán, kiadványok terjesztésén keresztül. Az államok, köztük a nyugat-balkáni államok többsége azonban nem tett eleget a török követeléseknek, szemben például az afrikaiak jelentős részével. A nyugat-balkáni országok láthatóan nem akarták magukra vonni a nyugati kritikákat, és ezzel is tovább késleltetni az uniós csatlakozást. Kiadás egyedül Koszovóban volt, azonban itt is botrány kísérte azt. Hat török állampolgárt adtak ki Törökországnak 2018-ban, ezt követően azonban Ramus Haradinaj miniszterelnök elbocsátotta a belügyminisztert és a hírszerzés vezetőjét, mivel állítása szerint a kiadásra a tudomása nélkül került sor.⁴¹ Mindez mutatja a tényleges török befolyás mértékét és nyomásgyakorlási képességét, illetve annak korlátait.⁴²

Fethullah Gülen első iskoláit a Balkánon a kilencvenes években alapította, az első Albániában 1993-ban. A mozgalom Szerbián kívül az összes nyugat-balkáni államban több általános és középiskolával is rendelkezik (Szerbiában csak egygel), valamint Albániában és Boszniában egyetemmel is. Gülen és Erdoğan között 2013 előtt kifejezetten jó volt a viszony, így a török kormány nem gördített akadályt, sőt támogatta a güleni intézményrendszer kiterjesztését. 2016-ban aztán a Gülen-mozgalom elleni harc részeként létrehozták a Maarif Alapítványt. Erdoğan az új alapítvány segítségével igyekezett világszerte átvenni az irányítást a gülenista iskolák fölött. Mivel azonban a Balkánon nem sikerült elérni az iskolák bezárását, a Maarifon keresztül párhuzamos struktúrát alakítottak ki. Ma a Nyugat-Balkánon Maarif-iskola működik Albániában, Bosznia-Hercegovinában, Koszovóban és Észak-Macedóniában is.⁴³

Összességében azt mondhatjuk, hogy a Törökország balkáni hatalmától és befolyásától való félelmek túlzók, még ha Ankara riválisai, például a görögök vagy egy időben a szerbek szeretik is időnként kijátszani a „neooszmán” kártyát (vagyis a feléledt török birodalmi ambíciókkal fenyegetnek). A török vezetők kedvelik a balkáni török hatalom mítoszát, de elsősorban belső propagandaokokból. Törökországnak, bár érzelmi és gazdasági okokból fontos a Balkán, illetve úgy is mint stabil hátország, nincs rejtett agendája, és nincsenek meg ehhez a képességei sem. Nem akarja elfordítani a nyugat-balkáni országokat az EU-tól, vagy alternatív modellt kínálni számukra. Ankara azt várja, hogy komolyan vegyék a térségben, de nem akarja dominálni a régiót.⁴⁴ A nyugat-balkáni államok csatlakozásával Törökország inkább új támogatókat nyerne az EU-n belül, illetve a muszlim kisebbségeket is jobban védve tudná.

⁴¹ *Kosovo Security Chiefs Sacked after Six Turks Deported*. [online], 2018. 03. 30. Forrás: bbc.com [2022. 04. 11.].

⁴² Egeresi 2018.

⁴³ Egeresi 2018.

⁴⁴ Aydıntaşbas, Asli (2019): *From Myth to Reality: How to Understand Turkey's Role in the Western Balkans*. [online], European Council on Foreign Relations. 2019. 03. 13. Forrás: ecfr.eu [2022. 04. 11.].

Összegzés

Törökország, az Egyesült Arab Emírségek, Szaúd-Arábia és Irán is úgy tekint a Nyugat-Balkánra mint hidra az Európai Unióba. Nem céljuk az EU befolyásának aláásása, vagy a térség destabilizálása, szemben például Oroszországgal.⁴⁵ A vizsgált államok jelenleg nem támasztanak rendszerszintű kihívást a Nyugat számára a régióban. Egyikük sem fenyeget azzal, hogy stratégiai fordulatot tudna megvalósítani a nyugat-balkáni államokban, vagy alternatív modellt kínálna számukra. Még akkor sem, ha a Nyugat-Balkán politikai vezetői időnként igyekeznek is rájátszani ezekre a félelmekre, és a nem nyugati országokkal kialakított együttműködésekkel demonstrálni, hogy ha az EU nem akarja befogadni őket, akkor más lehetőségek is a rendelkezésükre állnak. A négy versengő hatalom vetélkedése, közel-keleti befolyásért vívott harca sem képeződik le a Nyugat-Balkánon, vagyis nem beszélhetünk arról, hogy a régió egyfajta proxykonfliktus színterévé vált. Azzal együtt természetesen, hogy mindegyik állam saját iszlámértelmezésének népszerűsítésére törekszik.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy ne lennének olyan területek és folyamatok, amelyekre fokozott figyelmet célszerű fordítani a jövőben. Ilyenek például Irán térségbeli hírszerző hálózata, illetve ezzel összefüggésben Albániában a MEK jelenléte, valamint a Szaúd-Arábiából és az Arab/Perzsa-öböl más államaiból érkező rejtett finanszírozás és radikális tanok.

Ha a „muszlim patrónus” államoknak nem is célja a Nyugat-Balkán európai integrációjának akadályozása, a gyakorlatban sok esetben mégis fékezik ezt a folyamatot, aláássák az európai értékeket és az EU kondicionalitását, illetve lassítják a térség demokratizációját. Ebben központi szerepe van a külföldről beáramló pénzeknek. A „maró” tőke (*corrosive capital*) egyszerre használja ki és súlyosbítja a jogállamiságnak a fogadó országokban meglévő gyengeségeit, és tovább erősíti a helyi klientúrastruktúrákat. Igaz, ez a „kártékony” (*malign*) befolyás nem lenne lehetséges, ha a helyi elitek nem hagynák, vagyis az esetek nagy részében inkább a keresleti, semmint a kínálati oldal a probléma gyökere.⁴⁶ A transzparenciát és elszámoltathatóságot nélkülöző tranzakciókból az elitek nem csak anyagilag profitálnak. A külső támogatók és a külföldi pénzből megvalósuló gigaprojektek belpolitikai célokra is kiválóan eladhatók, mint ahogyan például a szerb elnök és az Egyesült Arab Emírségek kapcsolata mutatja.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Adarov, Amat – Hunya, Gábor: [Foreign Investments Hit by COVID-19 Pandemic. FDI in Central, East and Southeast Europe. FDI Report 2020](#), Wiener Institut für Internationale Wirtschaftsvergleiche.

⁴⁵ Lange, Sabina – Nechev, Zoran – Trauner, Florian (szerk.): *Resilience in the Western Balkans. EU Institute for Security Studies*. [online], 2017. Forrás: iss.eu [2022. 04. 11.].

⁴⁶ Prelec, Tena (2020): *The Vicious Circle of Corrosive Capital, Authoritarian Tendencies and State Capture in the Western Balkans. Journal of Regional Security*, 15(2), 167–199.

- Angelovski, Ivan – Marzouk, Lawrence – Patrucic, Miranda: *Making a Killing: The 1.2 Billion Euro Arms Pipeline to Middle East*. [online], 2016. 07. 27. Forrás: balkaninsight.com [2022. 04. 10.].
- Aydıntaşbaş, Asli (2019): *From Myth to Reality: How to Understand Turkey's Role in the Western Balkans*. [online], European Council on Foreign Relations. 2019. 03. 13. Forrás: ecfr.eu [2022. 04. 11.].
- Bardos, Gordon N. (2013): Iran In The Balkans: A History and a Forecast. *World Affairs*, 175(5), 59–66. Online: www.jstor.org/stable/43554740
- Bartlett, Will – Prelec, Tena (2020): UAE. Sultanism meets illiberal democracy. In Bieber, Florian – Tzifakis, Nikolaos (szerk.): *The Western Balkans in the World. Linkages and Relations with Non-Western Countries*. Routledge. Online: <https://doi.org/10.4324/9780429243349-13>
- Bartlett, Will – Ker-Lindsay, James – Alexander, Kristian – Prelec, Tena: *The United Arab Emirates as an Emerging Actor in the Western Balkans: the Case of Strategic Investment in Serbia*. [online], 2017. Forrás: lse.ac.uk [2022. 04. 10.].
- Başbakan Erdoğan. Türkiye Kosova'dır, Kosova Türkiye'dir*. [online], 2013. Forrás: youtube.com [2022. 04. 10.].
- Bechev, Dimitar – Öztürk, Ahmet Erdi: *Competing over Islam: Turkey, Saudi Arabia, and Iran in the Balkans*. [online], 2022. 01. 11. Forrás: mei.edu [2022. 04. 10.].
- Belgrade Waterfront Project*. [online], 2022. Forrás: belgradewaterfront.com [2022. 04. 10.].
- Boszniai-Hercegovina Statisztikai Hivatala: *Tourism Statistics*. [online], 2019. Forrás: bhas.gov.ba [2022. 04. 10.].
- Chrzová, Barbora – Grabovac, Anja – Hála, Martin – Lalić, Jan (szerk.): *Western Balkans at the Crossroads: Assessing Influences of Non-Western External Actors*. [online], 2019. 05. Forrás: cepa.org [2022. 04. 10.].
- Dragojlo, Sasa: *Serbian Police Accused over Masked Nocturnal Demolitions*. [online], 2016. 05. 10. Forrás: balkaninsight.com [2022. 04. 11.].
- Egeresi, Zoltán (2018): *Neo-Ottomanist Hegemonic Order and its Implications on Ankara's Foreign Policy in the Balkans*. PhD thesis. Budapest: BCE.
- Egeresi Zoltán (2020): *Törökország és a Nyugat-Balkán kapcsolatának dinamikája az AKP alatt. Pro Minoritate*, 2020. tavasz. 20–37.
- Egeresi, Zoltán (2021): Turkey in the Western Balkans: Between Kin State Ambitions and Pragmatism. In Varga, Gergely– Molnár, Tamás Levente (szerk.): *Western Balkans Playbook: Competition for Influence of Foreign Actors*. Institute for Foreign Affairs and Trade.
- Garaca, Maja: *Saudi Investor Abandons Luxury Residential Project in Bosnia – Report*. [online], 2017. 03. 24. Forrás: seenews.com [2022. 04. 10.].
- Islam in Bosnia After Communism: The Saudi Connection*. [online], 2021. Forrás: berkleycenter.edu [2022. 04. 10.].
- Khatub, Muhammed: *Iran's Influence in Bosnia, a Dagger in the Flank of Europe*. [online], 2019. 08. 02. Forrás: mena-studies.org [2022. 04. 10.].
- Kosovo Security Chiefs Sacked after Six Turks Deported*. [online], 2018. 03. 30. Forrás: bbc.com [2022. 04. 11.].
- Lange, Sabina – Nechev, Zoran – Trauner, Florian (szerk.): *Resilience in the Western Balkans. EU Institute for Security Studies*. [online], 2017. Forrás: iss.eu [2022. 04. 11.]. Online: <https://doi.org/10.2815/97860>
- Lebl, Leslie S.: *Islamism And Security In Bosnia-Herzegovina*. [online], 2014. Forrás: ethz.ch [2022. 04. 10.].
- Mejdini, Fatjona: *Iran Launches Albanian Media to Target Dissident Exiles*. [online], 2017. 03. 13. Forrás: balkaninsight.com [2022. 04. 10.].
- NATO: *Warm-hearted United Arab Emirates*. [online], 2000. Forrás: nato.int [2022. 04. 10.].
- Pénzváltó Nikolett (2020): *Törökország információs befolyása az Európai Unió államaiban: a puha hatalomtól a fortélyos hatalomig? Nemzet és Biztonság*, 13(2), 66–79. Online: <https://doi.org/10.32576/nb.2020.2.5>
- Prelec, Tena (2020): *The Vicious Circle of Corrosive Capital, Authoritarian Tendencies and State Capture in the Western Balkans. Journal of Regional Security*, 15(2), 167–199. Online: <https://doi.org/10.5937/jrs15-25716>
- Sarajevo City Centre Was Opened In Sarajevo. Foreign Investment Promotion Agency of Bosnia and Herzegovina*. [online], 2014. 03. 20. Forrás: fipa.gov.ba [2022. 04. 10.].
- Schindler, John: *A Look Inside Iran's Spy Network In Bosnia*. [online], 2014. 10. 24. Forrás: businessinsider.com [2022. 04. 10.].
- Shepard, Wade: *A Look At Abu Dhabi's „Bad Joke”: The Belgrade Waterfront Project*. [online], 2016. 12. 08. Forrás: forbes.com [2022. 04. 10.].

- Spahiu, Ebi (2018): MEK in Albania–Potential Implications and Security Concerns for Albania. *Terrorism Monitor*, 16(19). Online: <https://bit.ly/3KQUa0k>
- Subotić, Strahinja – Janjić, Miloš – Omeragić, Anesa: *Foreign Economic Involvement in Serbia*. [online], 2020. 03. 31. Forrás: cep.org.rs [2022. 04. 10.].
- TİKA: *Balkanlar*. [online], 2018. Forrás: tika.gov.tr [2022. 04. 10.].
- Török Külügyminisztérium: *Relations with the Balkan Region*. [online], 2022. Forrás: mfa.gov.tr [2022. 04. 11.].
- Vuksanović, Vuk: *Serbia's Best Friend in the Arab World: The UAE*. [online], 2021. 07. 09. Forrás: mei.edu [2022. 04. 10.].